

ÜTOPYALARDAN GERÇEKLERE, GERÇEKLERDEN DİSTOPYALARA

Enver Sinan MALKOÇ*

Atfı: Malkoç, Enver Sinan. "Ütopyalardan Gerçeklere, Gerçeklerden Distopyalara", *Sosyologca*, Sayı 21 (2021), s. 145-154.

ÖZ: 19. yüzyıl ütopyaların ideolojilere, 20. yüzyıl ise ideolojilerin siyasal rejimlere dönüşümleriyle öne çıkmıştır. Ütopyalar ideolojilere, ideolojiler ise siyasal sistemlere dönüşürlerken birtakım değişimler geçirseler de neticede bir şekilde gerçeklikte yansıma bulmuş olmaktadır. Söz konusu yansımaların toplumsal refah anlamında bekleneni verememesi, 20. yüzyılda ideolojilerle birlikte ütopya yazımının da çıkmaza girmesine yol açmıştır. Böylece 20. yüzyıl -ütopyaların aksine- gerçekleştirilmesi değil, kaçınılması önerilen karanlık toplum yapıları betimleyen distopya yazımını ortaya çıkarmış, distopyalarda belli ideolojik rejimler ve onların gelecekleri hedef alınmıştır. 21. yüzyıla girilirken -distopyaların hedef aldığı ideolojilerden- sosyalizm toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamdan büyük ölçüde uzaklaştırılmış olsa da kapitalizm bütün bu alanlarda halen hegemonyasını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Distopya, İdeoloji, Sosyalizm, Kapitalizm, Siyasal Sistem.

From Utopia To Reality, From Reality To Distopia

ABSTRACT: Throughout history, societies have expected a savior over themselves when their solutions in inter-communal relations are exhausted or when they come to a deadlock. This is the case with universal religions such as Judaism, Christianity, and Islam, as well as in ancient religions and traditions. In this context, the social basis of Mahdism / Messianism belief in these religions will be examined, and then the meaning of the belief in question will be tried to be revealed in today's world domination relations. Throughout history, societies have expected a savior over themselves when their solutions in inter-communal relations are exhausted or when they come to a deadlock. This is the case with universal religions such as Judaism, Christianity, and Islam, as well as in ancient religions and traditions. In this context, the social basis of Mahdism / Messianism belief in these religions will be examined, and then the meaning of the belief in question will be tried to be revealed in today's world domination relations.

Keywords: Mahdism, Messianism, Judaism, Christianity, Islam.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 22.04.2021

Kabul Tarihi : 21.06.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, esinan76@yahoo.com.tr, ORCID:0000-0003-1182-6935

Giriş

İstikrarlı hayaller ve bunların gerçekleşme potansiyelleri söz konusu olduğunda göz ardı edilemeyecek düşünsel ve yazınsal ürünlerden birisi de şüphesiz ütopyalardır. İnsanoğlu her dönem ideal toplum yapısını düşünmüş, tartışmış, inceden inceye kurgulamış ve en azından Platon'dan bu yana kurgularını -Ütopya olarak bilinen- edebi eserler şeklinde yazıya dökmüştür. Bu kurgular zaman içinde bazı kapsamlı ideolojilere ilham kaynağı olmuş ve bir noktadan sonra -kısmen de olsa- toplumsal gerçekliğe de etki etmiş/ dönüşmüşlerdir.

Burada cevap bulması gereken soru, ütopyalarda tasarlanan toplum ve devlet projelerinin sadece şekil yönünden değil, aynı zamanda içerik, anlam ve amaç yönünden de gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Bir misalle somutlaştırılacak olursak bu durum; bir mimarın hazırladığı tasarıma ve onun inşa edilip gerçekleştirilmesine benzetilebilir. Mimar; insanların en ferah, ergonomik ve mutlu şekilde yaşayabilecekleri bir konut tasarımı ürettiği iddiasındadır ve yaptığı çizimler, ikna edilen müteahhitlerin, mühendislerin, ustaların ve işçilerin gayretkeş çalışmalarıyla binaya dönüştürülür. Böylece meselenin şekil boyutu gerçekleşmiştir. Ancak mesele burada tamamlanmamakta ve hatta belki de yeni başlamaktadır. Tasarımlara uygun olarak inşa edilen konutlar, içlerinde oturacak olan insanlara acaba gerçekten baştan hayal edildiği gibi müreffeh, kullanışlı ve mesut bir yaşam alanı sunabilecek; dolayısıyla içerik, anlam ve amaç yönünden de gerçekleşmiş sayılabilecek midir? İşte ütopyaların siyasi ideolojilere ve bunun üzerinden siyasi rejimlere dönüşerek toplumsal yaşamı dizayn etmesini de bu açıdan sorgulamak gerekir. Ütopyalarda öngörülen toplumsal ilişki ağları -en azından temel prensipleri itibarıyla ve ana hatlarıyla- yapısal ve kurumsal gerçekliklere dönüşürlerken acaba o toplumlara iddia edildiği gibi bir yeryüzü cenneti sunabilmiş midirler?

Bu sorunun cevabını ararken; ütopyalardan ideolojilere, ideolojilerden siyasal rejimlere ve siyasal rejimlerden distopyalara açılan kapıları irdelemek gerekiyor. Bu sürecin ilk ve son basamaklarında adı geçen ütopyalar ve distopyalar edebiyatın, arada sıralanan ideolojiler ve siyasal rejimler ise teorik ya da pratik yönleriyle siyaset biliminin sınırları içinde yer alsalar da neticede hayaller ve gerçekler arasında kurulan çift yönlü köprünün tarafları olmaları bakımından aynı tablo içinde yer almaktadırlar.

Ütopyalardan İdeolojilere

Edebiyat; herhangi bir bilgi, duygu ya da düşüncenin estetik/ sanatsal bir şekilde ifade edilme sanatıdır. Ütopyalar ise edebiyattaki roman türünün bir alt türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ütopya yazarları, zihinlerinde tasarladıkları kusursuz toplum yapısını edebi bir kurgu içinde yazıya döker ve insanlığa sunarlar. Ütopyaların bu yönleriyle diğer edebi eserlerden ayrıldıkları söylenebilir. "Ütopya, akıldışını ve onarılmazlığı ortadan kaldırarak, tarihin son kertesini ve özü olan trajediye karşı çıkar. Mükemmel bir toplumda her tür karışıklık biterdi; orada iradeler engellenir, teskin edilir ya da mucizevi bir biçimde aynı yöne dönük kılınırdı. Orada, tesadüf ya da çelişki işe karıştırılmadan, sadece birlik hüküm sürerdi. Ütopya, çocuksu bir akılcılıkla dinden bağımsızlaşmış bir meleklik karışımıdır"¹.

İdeolojiler ise toplumsal ya da siyasal hayata hâkim olması hedefiyle ciddi olarak tasarlanmış, bu uğurda mücadele verilen, hayata hâkim olmadıkları ortamlarda dahi en azından taraftarlarının yaşamına bir şekilde yön veren dünya görüşleridir. Bu açıdan ideolojiler de ütopyalar da birer toplum tasarısıdır. "Her iki tasarım da düşüncenin karşılığının gerçeklikte bulunması gerektiği talebini içermektedir"². Aralarındaki fark, ütopyaların edebi olarak ifade edilmiş hayaller, tasarımlar olmasına karşın ideolojilerin bir

¹ Emil Michel Cioran, *Tarih ve Ütopya*, çev., Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 87.

² Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev., Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları, 2002, s. 122.

siyasi dava olmasıdır. Bu durumda kitleler ütopyaları beğenerek ya da beğenmeyerek, etkilenerek ya da etkilenmeyerek okuyup geçer ama ideolojileri önce kendi yaşamlarına sonra da genel toplumsal ve siyasal yaşama hâkim kılabilme mücadelesi verirler. Nitekim Platon, More, Bacon, Campanella, Morris, Wells gibi tarihte öne çıkmış ütopya yazarlarından hiç birisi bir siyasi lider ya da bir sosyal hareket önderi değildir. Onlar sadece inceden inceye hayal ettikleri ideal ülke tasarılarını bir roman kurgusu içinde kitaba dönüştürmüşlerdir. Ancak bu durum, onların fikirleriyle siyasetçilere ya da sosyal hareket önderlerine öncelikle ilham kaynağı, ideolojiler belirginleştikten sonra da destek olmadıkları anlamına gelmemektedir.

Ütopyalarda ağırlıklı olarak betimlenen sosyalist toplum hayalleri, Karl Marx ve Friedrich Engels başta olmak üzere bazı ideologlar tarafından edebiyat ve felsefe sahasından alınıp bir realite olarak siyaset sahasına çekilmiştir. Böylece realiteyi dönüştürmeyi hedefleyen dünya görüşleri/ ideolojiler ortaya çıkmıştır. “Campanella, kendi ütopyasında ileri sürdüğü görüşlerin çoğunu More’dan alır. More’da olduğu gibi Campanella’da da Güneş Beldesi’nin tüm yurttaşları, ülkenin varını yoğunu tam bir eşitlikle paylaşarak, birlik içinde yaşarlar. Yemekler ortak sofrada yenir. Güneş Kentlilerin evleri, odaları ve tüm eşyaları ortaktır. Moskova’da bir parka dikilen sütunda, Ekim Devrimi’nden önce Marxizm’e katkıda bulunan on düşünürün adı vardır. Bu anıtta, Thomas More ile birlikte Campanella’nın da adının bulunmasının nedeni budur herhalde”³.

İdeolojilerle olan temasları bakımından ütopyaları; ideoloji öncesi ütopyalar, ideolojilere geçiş aşamasındaki ütopyalar ve ideolojileri destekleyen ütopyalar şeklinde üçe ayırabilmek mümkündür. Bu tasnifte Platon, More, Campanella’nın klasik ütopyaları ideoloji öncesi ütopyalar, Saint-Simon, Fourier ve Owen’ın ütopyaları ideolojilere geçiş aşamasındaki ütopyalar ve Morris’nin ütopyası ideolojileri destekleyen ütopyalar sınıfında değerlendirilebilir.

Kendi geliştirdikleri ideolojiyi “Bilimsel Sosyalizm” olarak tanımlayan Marx ve Engels, bir ideoloji için gerekli saydıkları bilimsel nitelik yönünden eksik buldukları önceki sosyalist çabaları “Ütopyacı Sosyalizm” olarak nitelendirmiştir⁴. “Daha sonraları Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından ‘ütopyacı sosyalizm’ olarak adlandırılacak olan akımın en önemli temsilcileri Fransa’da Saint-Simon ve Charles Fourier, Büyük Britanya’da ise Robert Owen’dır. Üç yazar da aynı dönemlerde önemli eserlerini vermeye başlamışlardır. Saint-Simon’un Bir Cenevre Sakininin Mektupları 1802 yılında, Fourier’nin Dört Hareket Teorisi 1808’de, Owen’ın Yeni Toplum Görüşü ise 1812-1816 tarihlerinde yayımlanmıştır”⁵. Bilindiği gibi Marx ve Engels; bir ideoloji olarak sosyalizmi Komünist Manifesto (1848) ve Das Kapital (1867) gibi ünlü eserler vererek daha sonra geliştirmişlerdir. Buna paralel olarak; Edward Bellamy 1887 tarihli Looking Backward (Geçmişe Bakış), William Morris 1890 tarihli News From Nowhere (Hiçbir Yerden Haberler), H. G. Wells ise 1905 tarihli A Modern Utopia (Modern Bir Ütopya) isimli ütopya eserleriyle artık iyice belirginleşmiş ve toplumsal hareketlere yön vermeye başlamış olan bu ideolojiye destek sağlamışlardır.

İdeolojilerden Siyasal Rejimlere

Batı’da tarım toplumundan sanayi toplumuna hızlı geçişin sancıları 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayarak 19. yüzyılda artarak devam etmiş ve üretim biçimine göre şekillenen bu yeni toplum modelinin sancılarını giderip onu ideal bir modele göre şekillendirmeye yönelik arayışlar, ideolojik tartışmaları/ çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu noktada bir yanda

³ Mina Urgan, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, İstanbul: Adam Yayınları, 1984, s. 89-90.

⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 88.

⁵ Ateş Uslu, “Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa’da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1 (2015), s. 37.

liberal kapitalizmi, diğer yanda ise sosyalizmi sosyal, ekonomik ve siyasal yaşam modeli olarak öne çıkaran ideolojiler arasında kıyasıya bir mücadele yaşanmıştır. Batılı ülkeler bu mücadelede 19. yüzyıl içinde liberalizmin iktidarına, sosyalizmin ise muhalefetine sahne olmuştur. 20. yüzyıl ise sosyalizm ve faşizm gibi ideolojilerin de fiilen siyasal sistemlere dönüşerek (teoriden pratiğe aktarılarak) rekabetlerini artık devletler düzeyinde sürdürdükleri bir yüzyıl olacaktır.

Avrupa'nın birçok ülkesine yayılan 1848 Devrimleri ve 1905 Rus Devrimi gibi sarsıcı gelişmeler ütopyalardan da ilham alınarak geliştirilen ideolojileri iktidara taşıyıp siyasal rejimlere dönüştüremeseler de bu konuda başarıya ulaşan 1917 Rus Sovyet devrimi sosyalizm açısından bir milat olmuştur. Bunu SSCB desteğiyle 1924'te kurulan Moğolistan Halk Cumhuriyeti izlemiştir. 1945'te sona eren II. Dünya Savaşı'nın ardından Doğu Avrupa ülkeleri SSCB güdümlü sosyalist rejimlere bırakılırken bunları süreç içinde Çin, Kuzey Kore, Vietnam, Küba, Kamboçya gibi ülkelerin sosyalizme geçişi takip etmiş ve 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran Batılı kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler arasındaki çift kutuplu dünya tablosu ortaya çıkmıştır.

Batı'da 1789 Fransız Devrimi sonrasında sosyalizmin yanı sıra adım adım güçlenip 20. yüzyılda bazı ülkelerde siyasal rejim boyutuna ulaşan ideolojilerden bir diğeri de etnik milliyetçilik olmuştur. Fransız Devrimi sonrası Batılı kapitalist ülkelere hâkim olan ulus devlet anlayışının ötesinde ırkçı bir anlayışa kayan ve bu haliyle 19. yüzyılda muhalefette kalan etnik milliyetçilik, ekonomik alanda sosyalizmle birleşerek nasyonal sosyalizm adı altında 20. yüzyılın belli dönemlerinde İtalya, Almanya, Mısır, Tunus, Cezayir, Libya, Suriye, Irak gibi ülkelerde siyasal iktidara hâkim olabilmıştır. Üstün kabul edilen ırk içinde bireylerarası ekonomik farklılıklarının belirleyiciliğine karşı çıkmasıyla kapitalizmden; toplumsal sınıf ayrımı yerine etnik ayrıma odaklanmasıyla da Marksist sosyalizmden ayrılan nasyonal sosyalizmin temel çıkış noktası -görüldüğü gibi- etnisitedir.

Fransız ihtilalinden sonra Batı'dan başlayarak dünya genelinde adım adım yaygınlaşması, bir ideoloji olarak 19. yüzyılda muhalefette kalması ve 20. yüzyılda çeşitli ülkelerde siyasal rejimlere hükmettikten sonra 21. yüzyılda yine her yerde muhalefete düşmesi bakımından Marksist sosyalizmle aynı süreci paylaşan etnik milliyetçilik, ütopyalarla ilişkisi bakımından ondan ayrılmaktadır. Zira marksist sosyalizmin (komünizmin) aksine etnik milliyetçilik ve onun uzantısı olan nasyonal sosyalizme direkt olarak ilham veren ütopyalardan bahsedebilmek mümkün değildir.

Marx ve Engels kendi sosyalizm ideolojilerini ütopyalarda betimlenen (ütöpik) sosyalizmden ayırtırmaktaydılar. Ancak onların teorik olarak ortaya koydukları ideoloji de pratiğe dönüşürken aynı kalmamış, bazı değişimlere uğramıştır. Bir başka deyişle sosyalist ütopyaların ideolojiye dönüşümü gibi sosyalist ideolojinin gerçek/ fiili siyasal rejimlere dönüşümlerinin de birebir örtüşmediği ve süreçte bazı farklılaşmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Marx ve Engels'in objektif bir kesinlik iddiasıyla ortaya koyup aynen gerçekleşmesini kaçınılmaz bilimsel zorunluluk olarak takdim ettikleri sosyalist devrim⁶, sosyalist devlet ve devletsiz komünal toplum süreçleri, bizzat takipçileri tarafından birtakım değişikliklere uğratarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Her şeyden önce Marx ve Engels, devrimin dönemin en ileri düzeyde sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere'de, sanayi işçileri eliyle gerçekleştirileceğini öngörüyordu. Halbuki Marksizm ideolojisini benimsemiş birtakım kadrolar; devrimin Marx'ın öngördüğü gibi doğal seyri içinde, İngiltere'de, işçi sınıfı (proletarya) tarafından gerçekleştirilmesini beklemeden harekete geçmişlerdir. Bu durumda devrim İngiltere'de ya da onun gibi sanayileşmiş, bünyesinde büyük bir sanayi işçisi sınıfı barındıran başka hiçbir Batılı ülkede

⁶ Marx ve Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*, s. 62.

gerçekleşmediği gibi, hiçbir yerde işçiler eliyle de gerçekleşmemiştir. İktidarsız topluma giden yolda kurulacak işçi sınıfı iktidarı fikrine gönül veren kadrolar, zamanla işçi sınıfı yerine iktidar fikrine daha fazla odaklanmış; bu noktada bulundukları ülkelerde işçi sınıfıyla ulaşamayacakları iktidarı başka yollarla ele geçirme arayışına girerek Marx'ın öğretisinden kopmuş ve kendilerine ayrı bir rota çizmişlerdir.

Örneğin sosyalist rejimlerin ilki ve başat temsilcisi olan SSCB; henüz sanayisi ve proletaryası çok zayıf olan Rusya'da, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği kriz ortamında sosyalist kadrolar öncülüğünde çeşitli toplumsal kesimlerin katılımıyla gerçekleştirilen ayaklanma neticesinde kurulmuştur. Aslında Rusya'daki Marksistlerin öncüsü Plekhanov ve RSDLP'nin (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) Menşevik kanadı, -Marksist teoriye bağlı kalmak adına yaşadıkları ülkede sosyalizme geçiş için henüz çok erken olduğunu savunuyorlardı. Bu noktada "Plekhanov, ilk önce endüstriyel toplumun ortaya çıkması gerektiğini ve endüstriyel toplumun da kitle partisi tabanını şekillendireceğini düşünmüştür." Aynı doğrultuda olmak üzere "Menşevikler, Marx'ın tarihsel gelişim teorisine uygun olarak yarı-feodal ve tarıma dayalı Rusya'nın sosyalizme hazır olması amacıyla ilk olarak kapitalist aşamadan geçmek zorunda olduğuna inanmışlardı. Bu şekilde sosyalist devrim ancak toplumda gittikçe daha büyük bir çoğunluğu oluşturan işçi sınıfının eseri olabilir, Rus proletaryası Rusya'da kapitalizmin gelişmesi ile güçlü hale gelebilir ve Rus kapitalizmi de ancak bir burjuva devrimi sayesinde gelişebilirdi"⁷. Ancak neticede bir an önce iktidarı ele alma konusunda istekli olan Lenin öncülüğündeki Bolşevik kanat baskın çıkmış ve sosyalist kadrolar sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri yerine ilk olarak henüz büyük ölçüde tarım toplumu profiline sahip olan Rusya'da rejim değişikliğini gerçekleştirmişlerdir.

Ardından diğer bir dizi ülkenin sosyalist rejime geçiş şekilleri, Marksist teoriden daha da uzaklaşma şeklinde yorumlanabilir. Çin, Kuzey Kore, Vietnam, Küba, Kamboçya gibi tarım ülkelerinde iktidar; proletarya şöyle dursun, Rusya'daki gibi çeşitli toplumsal kesimlerin halk ayaklanmaları ile de değil, kır gerillaları şeklinde örgütlenen militan kadroların uzun soluklu silahlı mücadelesiyle kırsal bölgelerden başlayarak adım adım şehirlere doğru ele geçirilmiştir. Bu süreçte Türkiye'de, devrimci kadroların ordunun içine sızarak iktidarı askeri darbe yoluyla ele geçirmesini Marksist Sosyalizm adına savunup bu ideolojik kesimde oldukça rağbet gören Milli Demokratik Devrim gibi tezler dahi geliştirilebilmiştir.

İdeoloji ile siyasal sistem, teori ile pratik arasındaki farklılaşma sadece devrimin gerçekleştirilme şekliyle sınırlı kalmamış, rejimin varlığını ve sonra kendi kendisini (aslında bütünüyle devlet kurumunu) tasfiye etme/ edememe şeklinde de ciddi farklılaşma yaşanmıştır. Bu konuda ilk tartışma rejimin sürdürülmesi ve diğer dünya ülkeleriyle ilişkisi noktasında ortaya çıkmıştır. Stalin'in, sosyalizmin tek ülkede yaşatılabileceği ve dolayısıyla SSCB'nin diğer dünya ülkelerinden yalıtılmış bir şekilde varlığını sürdürmesinin öncelikli hedef olması gerektiğini savunan 'Tek Ülkede Sosyalizm' tezine karşılık; Troçki'nin devrimin ancak dünya ölçeğinde gerçekleştirildiği takdirde yaşatılabileceğini savunan 'Dünya Devrimi' tezi arasında bitmek bilmeyen bir tartışma vardır. Öyle ki; Troçki ve Stalin'in uzun yıllar önce ölmeleri bir yana SSCB'nin dağılmasının üzerinden bile 30 sene geçmiş ama hangi tezin teorik olarak Marksizm'e ya da pratik olarak o günün gereklerine daha uygun olduğu tartışmaları hala bitmemiştir.

Bir ileri aşamada konu; sosyalist devletin belli bir süre sonra -Marx'ın ve Engels'in öngördüğü şekilde- kendi kendisini tasfiye edip etmeyeceği noktasına gelip düğümlenmiştir⁸. Sosyalist devlet aşamasına karşı olan ve devlet kurumunun devrimle

⁷ Levent Odabaşı, ""Kapital'e Karşı Devrim": Antonio Gramsci'nin Bolşevik Devrimi Analizi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49 (2018), s. 176.

⁸ Marx ve Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*, s. 76-77.

birlikte, bir an önce tasfiye edilmesini savunan anarşistlere göre devlet, onu ele alan güçlerce tasfiye edilemezdi. “Devrimci diktatörlük düşüncelerini terk etmiş olan Bakunin, hiçbir hükümet biçiminin kaçınamayacağı kötülüklerden daha tehlikesiz gördüğü geçici kaos riskine rağmen mümkün olan en kısa zamanda devletin ortadan kaldırılmasını talep ediyordu”⁹. Nitekim bu görüşün karşısında geçici proletarya diktatörlüğü aşamasını ısrarla savunan sosyalistler, SSCB bünyesinde 1917-1991 arası 74 yıl boyunca sürekli olarak iktidarlarını güçlendirmeye çalışmış, bu süreç boyunca devlet kurumunu ortadan kaldırma yönünde hiçbir eğilim göstermemiş, sonuçta geline nokta ise devlet kurumunu bitirmek yerine sadece kendi iktidarlarını yitirmişlerdir. Bu durumun benzer şekilleriyle diğer sosyalist rejimlerde de yaşandığı söylenebilir.

Bir ideoloji olarak, bizzat savunucularının eliyle toplumun üzerinde uygulama imkânı bulan sosyalizmin aksine anarşizm böyle bir imkân bulamamış, devrim yapmak suretiyle devleti ortadan kaldıramamış, devletsiz toplum ideasını pratiğe geçirememiştir. Dolayısıyla anarşistler, devrim yapacak bir güce sahip olduklarında teorilerini aynen sadık kalarak pratiğe aktarma ya da aktaramama anlamında tarih önünde sınanmamışlardır. Böyle bir sınav verecek imkânı bulsalar ve ideolojilerinin teorisine sadık kalmaya çalışsaydılar da devrim sonrası devlet ortadan kaldırıldığında toplum içindeki suça meyilli, hırsız, gaspçı, cani, ırz düşmanı, tembel, fırsatçı vb. tipolojilerin, herkesin hak ve hukukuna saygılı, her şeyi adilce üretip adilce paylaşan bireylere dönüşüp dönüşmeyeceği fiilen test edilememiştir.

Sosyalist rejim pratikleri söz konusu olduğunda; ‘eğer devrimin yapılma ve yaşatılma aşamalarında Marx’ın geliştirdiği ideolojiden sapılmayıp buna birebir bağlı kalınsaydı sonuç da böyle olmayıp, Marx’ın öngördüğü şekilde olabilir miydi?’ şeklinde spekülâtif bir soru sorulabilir. Ancak böyle spekülâtif bir soru üzerinden spekülâtif bir tartışmaya geçmeden önce bizzat Marx’ın bilimsel, nesnel, tartışılmaz ve gerçekleşmesi kaçınılmaz olarak düşündüğü, geçmişten başlayıp geleceğe uzanan tarih okumasının yanlışlanmış olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle; Marx’ın öngörülerini eğer gerçekten de onun düşündüğü gibi kaçınılmaz şekilde gerçekleşen öngörüler olsaydı bugün zaten teoriyle pratik arasında bir fark oluşmaz ve ‘süreçte teoriden sapılmasa acaba sonuç teoriye uygun olur muydu?’ gibi spekülâtif bir soruya gerek kalmazdı.

Bu konuda son olarak ‘Marxizmin öngörülerinin şimdiye kadar gerçekleşmemiş olması, bunların ileride de gerçekleşmeyeceği anlamına gelir mi?’ şeklinde bir soru gündeme gelebilir. Bu soruya cevap verilmeden önce Marksist kuramı ve bu kuramın geliştirildiği dönemin toplumsal şartlarını iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu kuram, çok geniş kitlelerin sanayi işçisi olarak ve her bakımdan çok ağır şartlar altında çalıştırıldığı 19. yüzyıl Batı Avrupa sanayi toplumu şartlarında geliştirilmiştir. Her ne kadar evrensellik iddiasında bulunsa da ufkunun o döneme damgasını vuran toplumsal şartların etkisiyle sınırlı olduğu görülmektedir. Halbuki aradan geçen yaklaşık iki asırlık süre içerisinde önce sanayi işçilerinin hakları, çalışma koşulları ve yaşam standartlarında ciddi iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu da işçi sınıfını devrim için motive edecek memnuniyetsizliğin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Ardından teknolojiadaki atılımların vardığı nokta ve sanayi sonrası toplum olarak adlandırılan yeni bir toplum modeline geçişle birlikte üretim biçimi önemli ölçüde mal üretiminden hizmet üretimine kaymış, böylece devrim yapacağı varsayılan sanayi işçisi kitleleri nicelik yönünden de zayıflamıştır. Kısacası, Marksist teorinin üzerine “kurulu olduğu 19. yüzyıla ait toplumsal zemin” hem nitelik hem de niceliksel açıdan ortadan kalkmıştır¹⁰.

Siyasal Rejimlerden Distopyalara

⁹ George Woodcock, *Anarşizm*, çev., Alev Türker, İstanbul: Kaos Yayınları, 1998, s. 177.

¹⁰ Enver Sinan Malkoç, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı”, *Sosyologca*, 1 (2011), s. 119.

Ütopyalar ideolojilere, ideolojiler ise siyasal sistem uygulamalarına dönüşürlerken birtakım değişimler geçirseler de güdümcü ve katı disiplinci anlayış, bu sürece damgasını vuran temel özellik olarak kalmıştır. Ütopya yazarlarının kusursuz, ideal toplumun formülünü bulma ve bunu inceden inceye tasarlayarak tek tip toplum oluşturma anlayışı, bunlardan ilham alan ideologlara ve en nihayetinde siyasal rejim pratiklerine yansımıştır. Ancak bu çalışmanın “Giriş” kısmında da vurgulandığı gibi; tasarlanan şekle ulaşılması, hedeflenen amaca da mutlaka ulaşıldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim ütopya ve ideolojilerden ilham alan 20. yüzyıl uygulamaları bunun kanıtı olmuş, başlangıçta tasarlanan şekil sonuçta gerçekleştirilse de bu şekillerle varılması amaçlanan mutluluğa erişilememiştir. “Ütopyanın düşlediklerinin çoğu gerçekleşmiştir, ama onun tasarladığından bütünüyle farklı bir anlayışta olmuştur bu; ütopya için mükemmeliyet olan şey bizim için kusurdur; onun kuruntuları bizim belalarımızdır. Lirik bir tonda hayallediği toplum tipi, kullanıcısı olan bizlere hoş görülmez görünür”¹¹.

İngiltere’nin bilim, teknoloji, siyaset, ekonomi gibi alanlarda dünya çapında öne çıktığı Victoria döneminin (1837-1901) bir yanda nizam ve intizamının, diğer yanda ise problemlerinin insanların hayal güçlerini harekete geçirip onları sorgulamaya ittiği görülmektedir. Zira “Viktorya döneminde yalnızca bilimsel ve teknolojik gelişmeler yaşanmaz. Dönemin bir başka özelliği de toplumsal şüpheciliğin ve karmaşanın en üst seviyede yaşanmaya başlamasıdır. Bu kaos ortamı da modern ütopyaların ya da distopyaların ortaya çıkması için zemin hazırlar”¹². Bu yoğun dönemin sorunlarından çıkış arayışları hem Belamy, Morris ve Wells’in eserleri gibi sosyalist eğilimli yeni modern dönem ütopyaları için hem de zaten var olan disiplinli toplum anlayışını daha da ileri taşıyan ütopya anlatımlarına tepki olarak gelişen ilk distopya örnekleri için hareket noktası olmuştur denilebilir.

Ütopyalarda betimlenen katı disiplinci ve totaliter/tektipleştirici toplum modellerinin aslında mutlu değil mutsuz bir birey ve toplum tipolojisi doğuracağını yine edebi betimlemelerle ortaya koyan, bu bakımdan ütopyalara karşı bir tepki mahiyeti taşıyan distopya yazımı işte bu koşullarda yeşermiştir. “Karşı ütopya malzemesini ütopyadan alır ve onu ütopyanın olumlanmasını reddeden bir tavırla yeniden kurar”¹³. “Tıpkı ütopya gibi distopya da kusursuz sosyal düzenler icat eder, ancak ütopyacı düzen ahlaki anlamda kusursuzken, distopyacı düzen ancak toplumsal anlamda kusursuz olur. Yani distopyanın kusursuz düzeni insana mutluluk değil, dehşet verir”¹⁴.

Aslına bakılırsa distopyaların ütopyalardan ayrışması da bir anda olmamış, ilk distopya örnekleri adeta bir soru işareti gibi, “acaba” dercesine yazılmıştır. Acaba her şeyin böyle tıkr tıkr işlediği, planlanmış, mükemmel olduğu varsayılan bir toplumda insanlar mutlu mu yoksa mutsuz mu olurlardı? Edward Bulwer-Lytton’ın 1871’de yayınladığı *Coming Race* (Gelecek Irk) ve Samuel Butler’ın 1872’de yayınladığı *Erewhon* bu ikilemin sergilendiği ilk örnekler olarak öne çıkmaktadır. Ancak özellikle *Erewhon*’da ağırlık merkezinin distopyaya daha fazla kaydığı, karamsarlığın ağır bastığı söylenebilir. Neticede bu eserler, 20. yüzyılda ortaya çıkacak net ve gerçek distopyaların habercisi olarak kalacaktır. Distopya yazımı ancak ütopyalarda betimlenen ve 19. yüzyılda ideolojilere dönüşen sosyalizmin 20. yüzyılda

¹¹ Cioran, *Tarih ve Ütopya*, s. 85.

¹² Tuncer Yılmaz, “Ütopya ve Hicvin Buluşması: Samuel Butler’ın *Erewhon*’u”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2012), s.218.

¹³ Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev., Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006, s. 172.

¹⁴ Tuncer Yılmaz, *Ütopyacı Hiciv Bağlamında Samuel Butler ve Erewhon* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, s. 60.

siyasal rejimlerle ete kemiğe bürünmesinden sonra edebiyatta bir alt tür olarak belirginleşmiş ve artık kaybolmaya yüz tutan ütopya yazımının yerini almıştır.

Liberal kapitalist Batı sanayi toplumunun yaşadığı krizler sonucunda 19. yüzyılda bir alternatif siyaset, ekonomi ve toplum modeli olarak sosyalizm gündeme gelmiş ve böylece 19. yüzyıl, aslında kökleri çok eskilere dayanan sosyalist ütopyalar için de münbit bir yüzyıl olmuştur. Uygulanan bir sistem olan kapitalizmin sıkıntıları malumdur ama çeşitli coğrafyalarda azımsanamayacak kitlelerin buna karşı bir anti-tez olarak yöneldikleri sosyalizm uygulanmaya başlandıktan sonra artık 20. yüzyılda onun sıkıntıları da malum olmuştur. Neticede kapitalist ve sosyalist devletler/ toplumlar arasına çekilen setin bir sembolü haline gelen Berlin duvarına ait veriler, 20. yüzyıl sosyalist rejim uygulamalarının toplumları ne derece mutlu edebildiğinin bir göstergesi sayılabilir. “1949-1961 yılları arasında özellikle de eğitilmiş ve kalifiye gençlerden oluşan 3 milyondan fazla kişi Doğu'dan Batı'ya göç etti. Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Doğu Almanya'da yaşayanların Batı'ya geçmelerini önlemek amacıyla 13 Ağustos 1961'de Berlin Duvarı'nın inşasına başladı (...) Berlin Duvarı'nı aşmak isteyen Doğu Almanlar, tünellerden ev yapımı balonlara kadar pek çok yöntem denedi. Yaklaşık 5 bin kişi Batı Berlin'e geçmeyi başardı, ancak herkes onlar kadar şanslı değildi. Berlin Duvarı nedeniyle, kaçmaya çalışırken kasıtlı ya da kasıtsız hayatını kaybedenlerin sayısı kesin olarak bilinmiyor. Ancak Almanya'daki Yakın Çağ Tarihi Merkezi (ZZF) ve Berlin Duvarı Anıtı'na göre, duvarı aşmaya çalışan en az 140 kişi yaşamını yitirdi. Bu insanların çoğu vurularak, bazıları ise kaza sonucu öldü. Bir kısmı da kaçma girişiminin başarısız olmasının ardından intihar etti” (<https://tr.euronews.com>).

Özetle ifade edilecek olursa; “20. yüzyılla birlikte sosyalist düzen hayalleri kuvveden fiile geçme imkânı bulduğunda, bunların ütopyalarda anlatılan düzenlerle bağdaşmadığı görüldü. Katı disiplin altında tektipleştirilmiş mutlu insanlardan kurulu toplumlar, ütopya kitaplarının sayfaları arasında kalmıştı”¹⁵. İşte bu da heyecan verici ütopyalar ve onlardan ilham alan ideolojilerin artık heyecan verememesi, geniş halk kitleleri tarafından terk edilip marjinalleşmeleri ve bir nostaljiye dönüşmeleri sonucunu getirmiştir. Böylece Batı edebiyatında ütopya yazımı hızla terk edilirken, bu terkedilişe yol açan sebepler yeni bir yazım türü olan distopyayı (karşı ütopya, ters ütopya, anti-ütopya) doğurmuştur. Kısacası “sosyalizmde de umduğunu bulamayan, böylece tezin karşısında antitezi de tüketen batı mantalitesi yeni bir senteze gidemeyince ütopyalar da yeni hayali alternatifler üretmez hale geldi. Böylece 20. yüzyıl, Batıda kötü gidişi alternatif sunmadan bombalayan distopyaların yüzyılı oldu”¹⁶ denilebilir.

Sosyalist ütopyaların yerini anti-sosyalist distopyalar alırken bu alanda kapitalizme yönelik eleştirel bakış açısı da bütünüyle terk edilmiş değildir. Anti-sosyalist distopyaların içinde kapitalizmi de yeren anlatımlar var olabildiği gibi ağırlıkla ya da başlı başına kapitalizmi hedef alan distopyalar da yazılmıştır. Bu noktada George Orwell'in Hayvan Çiftliği (1945) ve Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (1949) isimli eserleri, içinde kapitalizmi de yeren anti-sosyalist distopyalara örnektir. (Özellikle Hayvan Çiftliği'nin birinci kısmında bilge domuz Major'ın attığı nutuk insanı insanlığından, kapitalisti kapitalistliğinden utandıracak derecede dramatiktir.) Bu eserlerde sosyalist rejimlerin kurulması kapitalizmin tüm olumsuzluklarından bir kaçış olarak resmedilmekte, adeta yağmurdan kaçarken doluya tutulma gibi bir tablo ortaya konmaktadır. Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya'sı (1931) ise hem sosyalist hem de kapitalist unsurlara gönderme yapan bir distopya örneği sayılabilir. Bu eserde hedefin merkezine hazcılık (hedonizm) yerleştirilmekte birlikte, bilim ve teknolojinin insan yaşamı üzerindeki hegemonyası modern dönemin genel bir özelliği olarak; ailesiz, dinsiz ve milliyetsiz toplum sosyalizmin, tüketim çılgınlığıysa kapitalizmin

¹⁵ Malkoç, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı”, s. 113.

¹⁶ A.g.m., s. 119.

özellikleri olarak karanlık tablodaki yerlerini almaktadır. Ray Bradbury'nin Fahrenheit 451'i (1953) ise başlı başına ve direkt olarak kapitalist yaşam tarzını hedefleyen bir distopyadır.

Sosyalist rejimler açısından çok erken bir tarih olan 1920 yılında Yevgeni Zamyatin'in Biz isimli eseriyle ilk çarpıcı örneği verilen anti-sosyalist ütopya; bu rejimlerdeki uygulamaların gelecekte hangi noktalara varabileceğini kendilerince betimleme ve dolayısıyla insanlığı bu rejime karşı uyarma gibi bir misyon üstlenmiştir. 1991 yılında Varşova Paktı'nın ve SSCB'nin dağılması (Doğu Bloku'nun çökmesi) ile artık böyle bir uyarıya gerek kalmamış, distopist yazarların üstlendiği misyon işlevselliğini yitirmiştir. Ancak liberal kapitalist ekonomi, toplum ve devlet modeli, sanayi sonrası postmodern varyantıyla sürekli artıp derinleşen hem kadim hem de yeni problemleriyle karşımızdadır. Yani yazılabilecek anti-kapitalist distopyalara ilham verecek halen elverişli bir zemin, zengin bir malzeme söz konusudur. Teknoloji bağımlılığı, -sanal iletişim, sanal oyun, sanal para vb. örneklerde görüldüğü gibi- her alanda sanallaşma, asosyalleşme, psikolojik problemlerin artışı, suç oranlarının artışı, toplumları bir arada tutan değerlerin yozlaşması, paranın ve menfaatin kutsallaştırılması, aile kurumunun dejenere olması, nüfusun yaşlanması, işsizlik, en zengin ülkelerde bile yoksulluk sorununun sürüp gitmesine yol açan gelir adaletsizliği, dünyada yaşamın geleceğinden ümidi kesip Mars'tan medet ummaya varacak boyutlara ulaşan doğa tahribatı küreselleşme çağının küresel problemlerindendir. Burada ilgi çekici olan, anti-sosyalist distopyalar gibi anti-kapitalist distopyalarda da -üstelik elde bu kadar malzeme olmasına rağmen- bir kısırlaşma yaşanmasıdır. Hâlbuki bu malzeme; 1930'ların, 50'lerin toplumsal şartlarını gözlemleyerek adeta bugünün problemlerini öngörüp betimleyen Huxley, Bradbury gibi üretken olabilecek yeni yazarların elinde çok iyi işlenip mevcut sistemin insanlığa nasıl karanlık bir gelecek sunabileceği hakkında etkileyici uyarılara dönüşebilirdi.

Ancak kapitalist toplumun karanlık geleceğine dair ileri sürülen kaygılara günümüzde distopya romanlarından ziyade bilimkurgu sinemasının -az ya da çok- tercüman olduğu söylenebilir. Aslında bu bile günümüz dünyasında görsellik ve işitselliğin hem cazibesi hem de kolaycılığı karşısında okumanın uğradığı yenilginin belgelerindendir ve (Bradbury'nin de Fahrenheit 451'de özellikle vurguladığı) başlı başına bir distopya malzemesidir.

Sonuç

Bazen yetenekleri kullanmasa da genel itibarıyla bakıldığında insan; düşünen, hesaplayan, tasarlayan ve sonra bunlara göre hareket eden bir varlıktır. İnsanoğlu; birey düzeyinde kendisi için olduğu gibi bir üyesi olduğu toplum için de her zaman daha iyiye, güzele, doğruya ve faydalıya ulaşma yolunda bitip tükenmek bilmeyen bir arayış göstermekte, bu yolda fikir ayrılıklarına, tartışmalara, çatışmalara da girmektedir. Ütopya dediğimiz yazılı eserler, toplumu ve siyasal düzeni şekillendirmek üzere tasarlanmış olan dünya görüşleri olan ideolojiler, bu ideolojilerin bir şekilde pratiğe yansması/uygulanmasıyla hayat bulan siyasal rejimler hep bu arayışların birer parçası olarak ortaya çıkmışlardır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde karşımıza çıkan ütopya yazarları; içinde yaşadıkları toplumların iktisadi, siyasi, kültürel vb. eksikliklerini kendilerince tespit edip bunların bir şekilde giderildiği ideal toplum modelleri kurgulamışlardır. Ekonomik problemler tarihin her döneminde en önemli toplumsal problemler arasında yer aldığı ve yine tarihin her döneminde ekonomik düzenler de ağırlıklı özel mülkiyet üzerine kurulu olduğu için bunlara alternatif olarak düşünülen ütöpik toplum tasarıları da genellikle ortak mülkiyeti, eşitliği, tektipleşmeyi ve elbette bunu sağlayabilmek için katı ve sıkı bir düzeni esas almışlardır.

Batı tarihinde hem gücü, şaşıaası hem de ciddi problemleri, çalkantıları ve bunlara çözüm üretme arayışlarıyla öne çıkan 19. yüzyıl modern sanayi toplumu işte bu minvalde ütopyalara ve ütopyalardan ilham alan ideolojilere yönelmiş, böylece söz konusu yüzyıl ütopyaların yazılıp ideolojilerin çatıştığı bir yüzyıl olmuştur. 19. yüzyılda muhalefette kalan ideolojilerden faşizm ya da ütopyalarla daha fazla içli dışlı olan sosyalizm gibi bazıları 20. yüzyılda siyasal rejimlere dönüşme imkânı bulmuşlardır. Böylece artık kapitalist düzenlere karşı sosyalist toplum hayallerine/ ütopyalara gerek kalmamış, insanlar direkt olarak sosyalist sistemlerle yüzleşmişlerdir. Bu durumda artık kapitalist düzenlerin de sosyalist düzenlerin de kurgusal olarak eleştirilebilmesi için yeni bir yazım biçimi olan distopyalar sahneye çıkmışlardır. Böylece ütopyalar- ideolojiler ve siyasal yönetimlerle devam eden süreç distopyalara gelip dayanmıştır.

Sürecin ilk ve son adımında yer alan ütopyalar ve distopyalar arasındaki en önemli fark; ütopyaların betimledikleri toplumu insanlara özendirip önermeyi, distopyaların ise betimledikleri toplumdan insanları korkutup uzaklaştırmayı hedeflemeleridir. Buna ek olarak ütopyalar gerçekte var olan ama istenmeyene alternatif için, tamamen hayali olarak şekillendirilmiş toplum projeleri durumundayken; distopyalar yine gerçekte var olan ve istenmeyenden yola çıkmakta ama ona alternatif üretmek yerine bizzat onda gördüğü olumsuzlukları vurgulamakta ve hayal gücünü bu olumsuzlukları abartıp gelecekte varabileceği noktaları betimlemek için kullanmaktadır.

Sosyalist düzenlerin resmen yıkılmaları ya da fiilen kapitalizme kaymaları sonrasında 21. yüzyılda sosyalist ütopyalara da anti-sosyalist distopyalara da yer kalmamış gibi görünse de postmodern sanayi sonrası kapitalist toplumlar, barındırdıkları problemlerle distopyalara açık beklemektedir.

Etik kurul raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.
Katkı oranı beyanı: %100
Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Cioran, Emil Michel. *Tarih ve Ütopya*. Çev., Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Kumar, Krishan. *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*. Çev., Ali Galip. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006.
- Malkoç, Enver Sinan. "Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı". *Sosyologca*. 1 (2011): 109-120.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Komünist Partisi Manifestosu*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Mannheim, Karl. *İdeoloji ve Ütopya*. Çev., Mehmet Okyayuz. Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- Odabaşı, Levent. "'Kapital'e Karşı Devrim': Antonio Gramsci'nin Bolşevik Devrimi Analizi". *The Turkish Yearbook of International Relations*. 49 (2018): 163- 184.
- Urgan, Mina. *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*. İstanbul: Adam Yayınları, 1984.
- Uslu, Ateş. "Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa'da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830)". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 1 (2015): 35-63.
- Woodcock, George. *Anarşizm*, Çev., Alev Türker. İstanbul: Kaos Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Tuncer. "Ütopya ve Hicvin Buluşması: Samuel Butler'ın Erewhon'u", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2012): 215-230.
- Yılmaz, Tuncer. *Ütopyacı Hiciv Bağlamında Samuel Butler ve Erewhon* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.